

Економіка та управління підприємствами

УДК 65.012.8:338.12

Паламарчук Володимир Іванович

кандидат військових наук, доцент,

доцент кафедри менеджменту організацій

Одеський регіональний інститут державного управління

Національної академії державного управління при Президентові України

Паламарчук Владимир Иванович

кандидат военных наук, доцент,

доцент кафедры менеджмента организаций

Одесский региональный институт государственного управления

Национальной академии государственного управления при Президенте Украины

Palamarchuk Volodymyr

Candidate of Military Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Organizations Management Department

Odesa Regional Institute for Public Administration of the

National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

ORCID: 0000-0001-8593-9559

**СТРАТЕГІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА НА
БАЗІ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ ПІДПРИЄМСТВА
СТРАТЕГИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
ПРЕДПРИЯТИЯ НА БАЗЕ ЖИЗНЕННОГО ЦИКЛА ПРЕДПРИЯТИЯ
ECONOMIC SAFETY STRATEGY OF THE ENTERPRISE ON
THE BASIS OF THE ENTERPRISE LIFE CYCLE**

Анотація. Метою статті є стратегія економічної безпеки підприємства відповідно до його життєвого циклу. У статті обґрунтовано, що кожній стадії життєвого циклу підприємства потрібно забезпечити економічну безпеку, яка захищає її діяльність від

негативного впливу зовнішнього середовища, а також усуває загрози або пристосуватися до існуючих умов, що не позначатися негативно на його діяльності.

Досліджено суть та зміст стадій життєвого циклу підприємства та визначено позицію автора до стадій життєвого циклу підприємства («класичні» стадії: створення, зростання, зрілість, спад) та їх зміст. Обґрунтовано, що ефективне управління діяльністю підприємства на будь-якій стадії життєвого циклу може здійснюватися при формування цілісної системи управління економічною безпекою.

У роботі досліджено зміст, рівень та цілі економічної безпеки підприємства. Водночас, при формуванні стратегії економічної безпеки підприємства слід приділяти особливу увагу напряму розвитку підприємства відповідно до його життєвого циклу.

У статті зазначено, що життєвий цикл підприємства необхідно розглядати у нерозривній єдності з економічною безпекою, який дозволяє, за рахунок використання потенціалу підприємства, досягти цілі підприємства шляхом запобігання загроз на всіх стадіях життєвого циклу підприємства. Автором рекомендовано стратегію економічної безпеки підприємства відповідно до стадій життєвого циклу підприємства (формуюча, забезпечуюча, підтримуюча, стабілізаційна).

Проведені дослідження дають змогу визначити, що теорія життєвих циклів є інструментом, за допомогою якого можна відстежувати закономірності розвитку підприємств, формувати стратегію розвитку й економічну безпеку підприємства на різних етапах його розвитку, а також керувати цим розвитком.

Подальші наукові дослідження пов'язані із формуванням служби економічної безпеки підприємства, з метою вдосконалення її організації та здійснення.

Ключові слова: життєвий цикл, економічна безпека, підприємство, стратегія, управління.

Аннотація. Целью статьи является стратегия экономической безопасности предприятия в соответствии с его жизненным циклом. В статье обосновано, что каждой стадии жизненного цикла предприятия нужно обеспечить экономическую безопасность, которая защищает ее деятельность от негативного влияния внешней среды, а также устраняет угрозы или приспосабливается к существующим условиям, что не сказывается отрицательно на его деятельность.

Исследована суть и содержание стадий жизненного цикла предприятия и определена позиция автора к стадиям жизненного цикла предприятия («классические» стадии: создание, рост, зрелость, спад) и их содержание. Обосновано, что эффективное управление деятельностью предприятия на любой стадии жизненного цикла может осуществляться при формировании целостной системы управления экономической безопасностью.

В работе исследованы содержание, уровень и цели экономической безопасности предприятия. Вместе с тем, при формировании стратегии экономической безопасности предприятия следует уделять особое внимание направления развития предприятия согласно его жизненного цикла.

В статье отмечено, что жизненный цикл предприятия необходимо рассматривать в неразрывном единстве с экономической безопасностью, который позволяет за счет использования потенциала предприятия достичь цели предприятия путем предотвращения угроз на всех стадиях жизненного цикла предприятия. Автором рекомендовано стратегию экономической безопасности предприятия согласно стадий жизненного цикла предприятия (формирующая, обеспечивающая, поддерживающая, стабилизационная).

Проведенные исследования дают возможность определить, что теория жизненных циклов является инструментом, с помощью которого можно отслеживать закономерности развития предприятий, формировать стратегию развития и экономическую безопасность предприятия на различных этапах его развития, а также управлять этим развитием.

Дальнейшие научные исследования связана с формированием службы экономической безопасности предприятия, с целью ее совершенствования, организации и осуществления.

Ключевые слова: *жизненный цикл, экономическая безопасность, предприятие, стратегия, управление.*

Summary. *The purpose of this article is the strategy of economic security of enterprise in accordance with its life cycle. The article proves that each stage of the enterprise life cycle is necessary to provide economic security, which protects its activity from negative influences of the external environment, and to eliminate threats or to adapt to existing conditions that impact negatively on its business.*

Studied the essence and content of stages of the life cycle of an enterprise and determines the position of the author to the stages of the enterprise life cycle (the «classic» stages: creation, growth, maturity, decline) and their contents. It is proved that effective management of the enterprise at any stage of the life cycle may occur in the formation of integral system of management of economic security.

The work investigated the content level and the goal of economic security. However, the formation of strategy of economic security of enterprises should be paid special attention to the directions of development of the plant according to its life cycle.

The article noted that the life cycle of the enterprise must be considered in indissoluble unity with the economic security that allows for the use of the

enterprise potential to achieve the objectives of the enterprise by preventing threats at all stages of the life cycle of the enterprise. The author recommended a strategy of economic security according to the stages of the enterprise life cycle (forming, providing, supporting, stabilization).

The conducted research enable to determine that the lifecycle theory is a tool which you can use to track the patterns of development of enterprises, to shape the development strategy and economic security of the enterprise at different stages of its development, and to manage this development.

Further scientific research is linked with the formation of economic security of enterprises, with a view to its improvement, organization and implementation.

Key words: *life cycle, economic security, enterprise, strategy, management.*

Постановка проблеми. Підприємства є «живим» організмом, який народжується, розвивається, досягає піку свого зростання та загасає, іншими словами проходить через певні етапи свого життєвого циклу. Теоретики з управління вважають, що будь-яка підприємницька діяльність передбачена в своєму розвитку, і рекомендують чіткий план управління підприємством на різних стадіях його життєвого циклу. Так, знаючи стадію, на якій у даний момент перебуває підприємство, керівник може підібрати правильний метод управління ним, врахувати всі необхідні ризики та прийняти достовірні рішення, що дозволяє ефективно розвиватися та конкурувати в галузі. Однак, на кожній стадії життєвого циклу підприємства потрібно забезпечити економічну безпеку, яка захищає її діяльність від негативного впливу зовнішнього середовища, а також усуває загрози або має змогу пристосуватися до існуючих умов, що не позначиться негативно на його діяльності. Таким чином, питання щодо формування стратегії економічної безпеки відповідно до життєвого циклу

підприємства є актуальним і своєчасним, а особливо після наслідків пандемії коронавірусної інфекції Covid-19.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питаннями економічної безпеки підприємства займалися такі вчені-економісти як Б. Андрушків, О. Грунін, С. Грунін, М. Житар, В. Козівкін, О. Ляшенко, Л. Малюта, Е. Олейников, В. Сенчагов О. Сосновська, С.Філіппова та інші [1...9]. Однак питання щодо формування стратегії економічної безпеки відповідно до життєвого циклу підприємства вимагає подальшого дослідження, з урахуванням сьогодення.

Метою статті є стратегія економічної безпеки підприємства відповідно до його життєвого циклу.

Виклад основного матеріалу. Розвиток підприємства на кривій життєвого циклу неминучий, передбачуваний, послідовний і природний, оскільки це динамічний ітеративний процес зміни підприємства з плином часу, шляхом включення нових бізнес-процесів, нових технологій і можливостей, а також обслуговування та утилізації неефективних елементів підприємства.

Такий процес обумовлений такими причинами як:

- успішне підприємство завжди зростає, перетворюючись на складну організаційну структуру та зі збільшенням бізнес-процесів, збільшується кількість партнерів;
- у міру зростання підприємства вимагається впровадження нових процесів обробки інформації та прийняття своєчасних управлінських рішень;
- підприємство змінює стратегію із впровадженням інновацій та зміцненням даних інновацій на підприємстві, змінюючи підходи до управління та здійснення бізнес-процесів.

Питаннями сутності життєвого циклу підприємства займалися такі вчені як К. Боулдінг, Т. Васильєва, Т. Гончаренко, І. Гребнева, В.

Гриньова, А. Чендлер та інші [10...13], однак, єдиного й визнаного етапу життєвого циклу підприємства не існує, що пов'язано з розумінням ролі підприємства у підприємницькому середовищі.

Так, відомим фахівець у галузі загальної теорії систем К. Боулдінг [10] довів, що всі організації проходять кілька фаз від народження до зрілості, закінчуючи смертю, при цьому для кожної з виділених стадій характерні свої особливості функціонування.

А. Чендлер [11] пов'язав зміни в діяльності підприємства зі змінами його взаємовідносин із зовнішнім середовищем та зазначив, що зміни життєвого циклу підприємства відбуваються впродовж періоду його функціонування: технологічні зміни, організаційну культуру, організаційну ефективність.

В. Гриньова та Ю. Гребнева [12] виокремлюють серед стадій життєвого циклу підприємства – народження, зростання, зрілість, реструктуризацію і спад його конкурентних переваг. Однак, у праці [13] Т. Васильєва та Т. Гончаренка визначено, що підприємства у процесі свого розвитку проходять п'ять стадій життєвого циклу: зародження, зростання, зрілість, спад і кризу.

Узагальнюючи вищесказане визначимо, що всі вчені визнають існування життєвих циклів підприємства з урахуванням змін, які відбуваються в залежності від факторів, що визначають їх розвиток. Водночас, швидкість протікання стадій життєвого циклу визначається його внутрішнім потенціалом для розвитку підприємства та зовнішніми умовами його функціонування.

Для подальшого дослідження будимо використовувати «класичні» стадії життєвого циклу підприємства:

– створення - на даному етапі визначаються ключові компетенції та ідеологія, продукція (послуга, робота), організаційна структура, здійснюється юридичне оформлення підприємства;

- зростання - на даному етапі збільшується реалізації продукції (послуги, роботу), формується організаційна структура, стиль управління, стратегія та бізнес-процеси;
- зрілість - на даному етапі спостерігається зміцнення позицій на ринку, стрімке зростання на ринку, впровадження інновацій;
- спад - на даному етапі спостерігається зниження темпів зростання, низький рівень інновацій, пошук партнерів, підготовка до реструктуризації або банкрутства.

Слід зазначити, що ефективне управління діяльністю підприємства на будь-якій стадії життєвого циклу може здійснюватися при формуванні цілісної системи управління економічною безпекою, яку слід розглядати, як сукупність взаємопов'язаних елементів, відокремлених від середовища і взаємодіючих з нею як неподільне ціле.

Розглянемо найбільш популярні тлумачення поняття «економічна безпека підприємства» з метою формування стратегії економічної безпеки підприємства відповідно до життєвого циклу. Так, наприклад, О. Грунін визначає економічну безпеку підприємства як стан господарчого суб'єкта, у якому він при найбільш ефективному використанні корпоративних ресурсів досягає послаблення, запобігання або захисту від існуючих небезпек та загроз або непередбачених обставин, і в основному забезпечує досягнення цілей бізнесу в умовах конкуренції та господарчого ризику [1]. Економічна безпека підприємства у роботі В. Козівкіна [2] - це комплексне поняття, яке включає в себе сукупність факторів, пов'язаних не стільки з внутрішнім станом самого підприємства, скільки з впливом зовнішнього середовища, з її суб'єктами, з якими підприємство вступає у взаємозв'язок.

Є. Олейніков визначає, що це стан найбільш ефективного використання ресурсів для подолання загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства сьогодні і в майбутньому [3]. Однак, В. Сенчагов визначає економічну безпеку підприємства, як захищеність його

науково-технічного, технологічного, виробничого і кадрового потенціалу від прямих (активних) або непрямих (пасивних) економічних загроз, наприклад, пов'язаних з неефективною науково-промисловою політикою держави або формуванням несприятливого зовнішнього середовища, і здатність до його відтворення [4].

Слід зауважити, що рівень економічної безпеки підприємства залежить від того, наскільки ефективно його керівництво здатне запобігти появі внутрішніх й зовнішніх загроз та ліквідувати шкідливі наслідки окремих негативних складових підприємницького середовища [5; 6]. Основною метою управління економічної безпекою підприємства є забезпечення його стійкого й ефективного функціонування в поточних умовах, створення потенціалу розвитку та зростання у майбутньому.

До основних функціональних цілей управління економічною безпекою підприємства відносять [5...8]:

- формування необхідних корпоративних ресурсів (капітал, персонал, права, інформація, технології);
- стратегічне і тактичне планування фінансово-господарської діяльності підприємства;
- тактичне планування економічної безпеки за її функціональними складовими;
- здійснення функціонального аналізу рівня економічної безпеки.

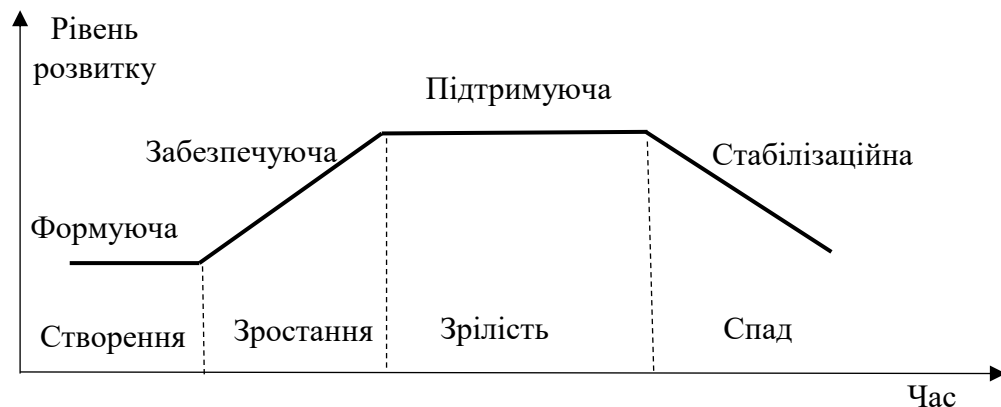
Природно, що забезпечення економічної безпеки підприємства має бути спрямовано на досягнення взаємодії всіх елементів, засобів і заходів в системі економічної безпеки, що можливо за наявності професійно вибудованого механізму забезпечення економічної безпеки підприємства.

При формуванні стратегії економічної безпеки підприємства слід приділяти особливу увагу напряму розвитку підприємства відповідно до його життєвого циклу. Досвід функціонування підприємств доводить, що теорія життєвих циклів дає можливість відстежувати закономірності

їхнього розвитку, що дає змогу керувати цим розвитком. Водночас, стадії життєвого циклу підприємства дають змогу передбачити проблеми та виникнення критичних ситуацій, що дає можливість прогнозувати напрямок діяльності підприємства та своєчасно змінити стратегію її діяльності.

Проаналізувавши праці згаданих у роботі вчених [1...13], можемо зазначити, що життєвий цикл підприємства необхідно розглядати у нерозривній єдності з економічною безпекою, який дозволяє за рахунок використання потенціалу підприємства досягти цілі підприємства шляхом запобігання загроз на всіх стадіях життєвого циклу підприємства.

Враховуючи вищевикладені факти сформуємо стратегію економічної безпеки підприємства відповідно до стадій життєвого циклу підприємства (див. рис.1).

Рис. 1. Стратегія економічної безпеки підприємства відповідно до стадій життєвого циклу підприємства

1. Формуюча стратегія економічної безпеки підприємства. Дана стратегія відбувається на етапі створення підприємства. На етапі формування економічної безпеки, увага керівника підприємства спрямована на пошуку ринку з реалізації продукції (послуги, роботи) з урахуванням потенціалу підприємства. Цьому має сприяти оцінка потенціалу підприємства та сильні і слабкі сторони конкурентів, з урахуванням зовнішніх факторів, які впливають на розвиток ринку.

Важливим завданням виступає підбір персоналу та формування системи мотивації.

Безпека ґрунтується на потенціалі підприємства та стратегії, яка дозволяє підприємству зайняти і зміцнити певні позиції на ринку

2. Забезпечуюча стратегія економічної безпеки підприємства. Дана стратегія доцільна для підприємства, економічна безпека якого знаходиться на стадії зростання. Основним завданням у сфері забезпечення безпеки виступає створення умов для отримання стабільних фінансових надходжень за рахунок ефективного використання наявного потенціалу підприємства. Цьому має сприяти впровадження гнучкої організаційної структури, оптимізації бізнес-процесів, застосування раціонального управлінського стилю.

Важливим завданням виступає формування кадрового складу на основі дієвої системи мотивації, що відповідає умовам діяльності підприємства.

3. Підтримуюча стратегія економічної безпеки підприємства. Дана стратегія доцільна для підприємства, економічна безпека якого знаходиться на стадії зрілості.

У фінансовій сфері передбачається стабілізація надходжень підприємства. Увага керівництва спрямовується на удосконалення діючої стратегії, з урахуванням факторів підприємницького середовища.

Відбувається корегування організаційної структури й апарату управління, розвиток кадрового складу за рахунок навчання власних працівників і, за необхідності, залучення їх ззовні, удосконалення системи мотивування відповідно до оновлених цілей та завдань. Ефективність управління відбувається за рахунок автоматизації бізнес-процесів.

4. Стабілізаційна стратегія економічної безпеки підприємства. Дана стратегія доцільна для підприємства, економічна безпека якого знаходиться на стадії спаду.

При зниженні рівня безпеки визначаються резерви скорочення витрат (виведення з обігу неліквідних активів, що не використовуються). Відбувається концентрація потенціалу підприємства на реалізацію інноваційно-орієнтованого розвитку, із можливим залученням додаткових кредитних коштів для отримання прибутку у короткостроковому періоді та стабілізації стану підприємства.

Управлінська діяльність направлена на пошук партнерів для спільної взаємодії за рахунок створення нової організаційно-економічної форми.

Відбувається корегування організаційної структури за рахунок скорочення другорядних посад, а також посилення відповідальності, за виконання працівниками обов'язків, що сприяє зменшенню витрат.

Висновки та перспективи. Проведені дослідження дають змогу визначити, що теорія життєвих циклів є інструментом, за допомогою якого можна відстежувати закономірності розвитку підприємств, формувати стратегію розвитку й економічну безпеку підприємства на різних етапах його розвитку, а також керувати цим розвитком.

Література

1. Грунин О. А., Грунин С. О. Экономическая безопасность организации. СПб.: Питер, 2002. 160 с.
2. Козивкин В. В. Экономическая безопасность промышленного предприятия // Бизнес, менеджмент и право. 2016. URL: http://www.bmpravo.ru/show_stat.php?stat=297 (дата звернення: 15.06.2020).
3. Олейников Е. А. Основы экономической безопасности. М. 1997. 233 с.
4. Сенчагов В. К. Экономическая безопасность: геополитика, глобализация, самосохранение и развитие // Институт экономики РАН.

- М.: ЗАО «Финстатинформ», 2002. 128 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/214785/>(дата звернення: 15.06.2020).
5. Андрушків Б.М., Малюта Л.Я. Економічна та майнова безпека бізнесу: навчальний посібник. Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2016. 180 с.
  6. Сосновська О.О., Житар М.О. Економічна безпека підприємства: сутність та ознаки забезпечення // Облік і фінанси, 2018. № 3 (81). С. 124-132. URL: file:///C:/Users/inna/Downloads/Oif_apk_2018_3_18.pdf (дата звернення: 15.06.2020).
  7. Філіппова, С. В. Економічна безпека підприємств реального сектору економіки в умовах вартісно-орієнтованого управління: монографія / під заг. ред. С. В Філіппової. Одеса: ФОП Бондаренко М.О., 2015. 196 с.
  8. Фінансово-економічна безпека: стратегічна аналітика та аудиторський супровід : монографія / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова ; за заг. ред. Т. В. Момот. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015. 340 с.
  9. Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: монографія. 2-ге вид., переробл. К.: НІСД, 2015. 348 с.
  10. Загальна теорія систем // Філософський словник / За ред. І. Т. Фролова. 4-е вид. - М .: Політвидан., 1981. 445 с.
  11. Chandler A.D. Strategy and structure: a chapter in the history of industrial enterprises. Cambridge, Mass, MIT Press, 1962. 58 с.
  12. Гриньова В. М., Гребнєва Ю. І. Дослідження сутності управління змінами в забезпеченні циклічного розвитку підприємств // Бізнес Інформ. 2013. № 12. С. 249-254. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/binf_2013_12_45.pdf. (дата звернення: 15.06.2020).
  13. Васильєва Т. А., Гончаренко Т. П. Порівняльна характеристика методичних підходів до визначення стадій життєвого циклу

промислових підприємств // Вісник Української академії банківської справи. 2013. № 2. С. 13-16. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VUABS_2013_2_5.pdf (дата звернення: 15.06.2020).

References

1. Grunin O. A., Grunin S. O. *Ekonomicheskaya bezopasnost organizacii*. SPb.: Piter, 2002. 160 s.
2. Kozivkin V. V. *Ekonomicheskaya bezopasnost promyshlennogo predpriyatiya // Biznes, menedzhment i pravo*. 2016. URL: http://www.bmpravo.ru/show_stat.php?stat=297 (data zvernennya: 15.06.2020).
3. Olejnikov E. A. *Osnovy ekonomicheskoy bezopasnosti*. M. 1997. 233 s.
4. Senchagov V. K. *Ekonomicheskaya bezopasnost: geopolitika, globalizaciya, samosohranenie i razvitie // Institut ekonomiki RAN*. M.: ZAO «Finstatinform», 2002. 128 s. URL: <https://www.twirpx.com/file/214785/>(data zvernennya: 15.06.2020).
5. Andrushkiv B.M., Malyuta L.Ya. *Ekonomichna ta majnova bezpeka biznesu: navchalnij posibnik*. Ternopil: FOP Palyanicya V.A., 2016. 180 s.
6. Sosnovska O.O., Zhitar M.O. *Ekonomichna bezpeka pidpriyemstva: sutnist ta oznaki zabezpechennya // Oblik i finansi*, 2018. № 3 (81). S. 124-132. URL: file:///C:/Users/inna/Downloads/Oif_apk_2018_3_18.pdf (data zvernennya: 15.06.2020).
7. Filippova, S. V. *Ekonomichna bezpeka pidpriyemstv realnogo sektoru ekonomiki v umovah vartisno-oriyentovanogo upravlinnya: monografiya / pid zag. red. S. V Filippovoyi*. Odesa: FOP Bondarenko M.O., 2015. 196 s.
8. *Finansovo-ekonomichna bezpeka: strategichna analitika ta auditorskij suprovid : monografiya / Harkiv. nac. un-t misk. gosp-va im. O. M. Beketova ; za zag. red. T. V. Momot*. Harkiv : HNUMG im. O. M. Beketova, 2015. 340 s.

9. Lyashenko O. M. *Konceptualizaciya upravlinnya ekonomichnoyu bezpekoyu pidpriyemstva: monografiya. 2-ge vid., pererobl. K.: NISD, 2015.*
  1. 348 s.
10. *Zagalna teoriya sistem // Filosofskij slovník / Za red. I. T. Frolova. 4-e vid. - M.: Politvidan., 1981. 445 s.*
11. Chandler A.D. *Strategy and structure: a chapter in the history of industrial enterprises. Cambridge, Mass, MIT Press, 1962. 58 s.*
12. Grinova V. M., Grebnyeva Yu. I. *Doslidzhennya sutnosti upravlinnya zminami v zabezpechenni ciklichnogo rozvitku pidpriyemstv // Biznes Inform. 2013. № 12. S. 249-254. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/binf_2013_12_45.pdf. (data zvernennya: 15.06.2020).*
13. Vasilyeva T. A., Goncharenko T. P. *Porivnyalna charakteristika metodichnih pidhodiv do viznachennya stadij zhittyevogo ciklu promislovih pidpriyemstv // Visnik Ukrayinskoyi akademiyi bankivskoyi spravi. 2013. № 2. S. 13-16. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VUABS_2013_2_5.pdf (data zvernennya: 15.06.2020).*